

TANULMÁNYOK
A KÉTNYELVŰSÉGRŐL
IV.

Szerkesztette

LANSTYÁK ISTVÁN, MENYHÁRT JÓZSEF

és

SZABÓMIHÁLY GIZELLA

Gramma

Dunaszerdahely

2009

Az egyes írásokat lektorálta: BORBÉLY ANNA

A kötetben olvasható írások alapjául szolgáló kutatások a Gramma Nyelvi Iroda munkaterve alapján folytak az Illyés Közalapítvány, az Arany János Közalapítvány, az MTA Határon Túli Magyar Tudományosságért Ösztöndíjprogram, valamint a Domus Hungarica Scientiarum et Artium támogatásával.

A kötet kiadását támogatta a Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala Nemzeti Intézmények – szakmai műhelyek támogatási program és az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság.

© Lanstyák István et. al., 2009

ISBN 978-80-969556-1-9

EAN 9788096955619

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Cserniczkó István
Ukrajna és a nyelvi sokszínűség 11

Nekvapil, Jiří és mtsai.
Interakció előtti menedzselés
multinacionális nagyvállalatoknál Közép-Európában 24

Petteri Laihonen
A magyar nyelvi standardhoz
kapcsolódó nyelvi ideológiák a romániai Bánságban 47

Lanstyák István
A határon túli magyar szókészlet eredet szerinti rétegei 78

Pallag Edina
„Merr ahogy én tanultam magyar az olyan olyan
olyan konyhamagyar.” Kódváltások egy egyetemista férfi nyelvhasználatában 116

Pintér Tibor
A magyarországi és szlovákiai cigányok diglossziája: pro és kontra 145

NYELVI INTERJÚ

*Egy nyelvet megtanulni nem kötelesség,
hanem jog.* Interjú Mayer Judit pozsonyi lakossal 175

ÉLŐ NYELV

Pallag Edina
Élőnyelvi lejegyzés a „Merr ahogy én tanultam
magyar az olyan olyan olyan konyhamagyar” c. tanulmányhoz 195

Mózes György
„A magyar az csak i..., nem csak ilyen, de ilye-ilyen konyhanyelv. Nem konyha
ilye..., inkább, inkább *nárečové*.” Beszélgetés egy magyar–szlovák kétnyelvű fiatalemberrel ... 205

Jelmagyarázat mindkét lejegyzéshez 217

A TERMINI KUTATÓHÁLÓZAT ÉLETÉBŐL

Márku Anita

A Hodinka Antal Nyelvi Intézetéről röviden 223

RECENZÍÓK

Csernicskó István és Márku Anita szerk.:

„Hiába repülsz te akárhová...” *Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához.* (Bátyi Szilvia) 233

Márku Anita: *Érvényes történetek.*

Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében. (Ferenc Viktória) 236

A.M. Ivars, M. Reuter, P. Westerbeg, U. Ådahl-Sundgren szerk.:

Vårt bästa arv. Festskrift till Marika Tandefelt. (Vincze László) 238

A SZERZŐKRŐL 243

MUTATÓK

Névmutató 247

Tárgymutató 250

Nyelvi adatok mutatója..... 253

Cserniczkó István

UKRAJNA ÉS A NYELVI SOKSZÍNŰSÉG

1.

Ukrajna de jure egynyelvű állam, melynek egyetlen államnyelve és egyben hivatalos nyelve van: az ukrán. Az alkotmány (10. cikkely), a nyelvtörvény (2. cikkely), az alkotmánybíróság e témában született állásfoglalása¹ és a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartájának Ukrajna által ratifikált változata (N 802/IV. sz. törvény) mind ezt támasztja alá. Ám a nyelvtörvény és más törvények is elviekben lehetőséget teremtenek arra, hogy regionális szinten (ahol a kisebbségek alkotnak lokális többséget) az államnyelv mellett a kisebbség nyelve is használható legyen a közigazgatásban. A törvények azonban nem fogalmazzak egyértelműen, és emiatt a jogértelmezés ellentmondásos (erről lásd Cserniczkó 2002; Tóth 2002; Beregszászi–Cserniczkó 2003, 2004).

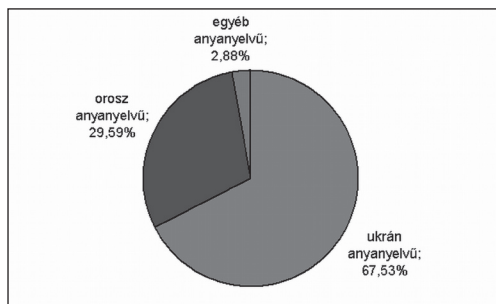
2.

Ukrajna azonban de facto többnyelvű. Ezt igazolják a népszámlálási adatok, a szociológiai kutatások és a mindennapi gyakorlat is.

2.1. A népszámlálási adatok

A 2001. évi népszámlálás adatai szerint Ukrajna lakosságának 67,53%-a ukrán, 29,59%-a orosz, 2,88%-a egyéb anyanyelvű (1. ábra).

1. ábra. Ukrajna lakosságának anyanyelvi összetétele a 2001. évi népszámlálási adatok alapján²
Forrás: <http://www.uncpd.kiev.ua/ucipr/ukr/stat/census/01/03.pdf> (State Statistics Committee of Ukraine)

Az viszont tény, hogy számos nemzetiség körében magas azok aránya, akik nem saját nemzetiségük nyelvét, hanem az orosz vagy (kevesebben) az ukránt tartják anyanyelvüknek. Így például az ukrán nemzetiségűek 14,77%-a, a belaruszok 62,46%-a, a bolgárok 30,34%-a, a zsidók 82,98%-a, a görögök 88,47%-a tekinti az orosz anyanyelvének. A lengyelek 70,96%-a, a cigányok 21,10%-a, a németek 22,10%-a pedig az ukránt vallja anyanyelvének (1. táblázat).

I. táblázat. Ukrajna lakosságának anyanyelv szerinti megoszlása a 2001. évi census adatai alapján

Forrás: <http://www.uncpd.kiev.ua/ucipr/ukr/stat/census/01/03.pdf>

(State Statistics Committee of Ukraine)

	Összesen	Nemzetisége és anyanyelve azonos		Nem azonos. Ebből anyanyelve:					
				Ukrán		Orosz		Egyéb	
		Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%
Összesen	48240902	41093957	85,18	606740	1,26	6279838	13,02	260367	0,54
Ukránok	37541693	31970728	85,16	–	–	5544729	14,77	26236	0,07
Oroszok	8334141	7993832	95,92	328152	3,94	–	–	12157	0,15
Beloruszok	275763	54573	19,79	48202	17,48	172251	62,46	737	0,27
Moldávok	258619	181124	70,04	27775	10,74	45607	17,63	4113	1,59
Krími tatárok	248193	228373	92,01	184	0,07	15208	6,13	4428	1,78
Bolgárok	204574	131237	64,15	10277	5,02	62067	30,34	993	0,49
Magyarok	156566	149431	95,44	5367	3,43	1513	0,97	255	0,16
Románok	150989	138522	91,74	9367	6,20	2297	1,52	803	0,53
Lengyelek	144130	18660	12,95	102268	70,96	22495	15,61	707	0,49
Zsidók	103591	3213	3,10	13924	13,44	85964	82,98	490	0,47
Örmények	99894	50363	50,42	5798	5,80	43105	43,15	628	0,63
Görögök	91548	5829	6,37	4359	4,76	80992	88,47	368	0,40
Tatárok	73304	25770	35,15	3310	4,52	43060	8,74	1164	1,59
Cigányok	47587	21266	44,69	10039	21,10	6378	13,40	9904	20,81
Azerbajdzsánok	45176	23958	53,03	3224	7,14	16968	37,56	1026	2,27
Grúzok	34199	12539	36,66	2818	8,24	18589	54,36	253	0,74
Németek	33302	4056	12,18	7360	22,10	21549	64,71	337	1,01
Gagauzok	31923	22822	71,49	1102	3,45	7232	22,65	767	2,40
Koreaiak	12711	2223	17,49	700	5,51	9662	76,01	126	0,99
Üzbégek	12353	3604	29,18	1818	14,72	5996	48,54	935	7,57
Csuvasok	10593	2268	21,41	564	5,32	7636	72,09	125	1,18
Szlovákok	6397	2633	41,16	2665	41,66	335	5,24	764	11,94
Egyéb	323656	46933	14,50	17467	5,40	66205	20,46	193051	59,65

Egyes szakértők szerint (pl. Arel–Khmelko 1996, Gritsenko ed. 2001a, 2001b, Khmelko 2004) Ukrajna lakossága három nagy nyelvi-etnikai csoportra oszlik:

- 1) ukránul beszélő ukránok (az ország lakosságának kb. 40–45%-a);
- 2) oroszul beszélő ukránok (az ország lakosságának kb. 30–34%-a);
- 3) oroszul beszélő oroszok (kb. 20%).

Ha azonban megvizsgáljuk a 2001. évi népszámlálás adatait (és nemcsak az ukránokat és az oroszokat vesszük figyelembe, hanem a kisebb nyelvi csoportokkal is foglalkozunk), akkor Ukrajna lakosságát anyanyelv szerint a következő csoportokra oszthatjuk (vö. 2. táblázat):

a) ukrán anyanyelvűek; ezen belül:

- ukrán nemzetiségű ukrán anyanyelvűek (a magukat ukrán nemzetiségűnek vallók 85%-a);
- orosz nemzetiségű ukrán anyanyelvűek (a magukat orosz nemzetiségűnek vallók 4%-a);
- ukrán anyanyelvű nemzeti kisebbségek (pl. az ukrainai lengyelek 71%-a, szlovákok 42%-a);

b) orosz anyanyelvűek; ezen belül:

- orosz nemzetiségű orosz anyanyelvűek (a magukat orosz nemzetiségűnek vallók 96%-a);
- ukrán nemzetiségű orosz anyanyelvűek (az ukrán nemzetiségűek 15%-a);
- orosz anyanyelvű nemzeti kisebbségek (pl. az ukrainai belaruszok 62%-a, tatárok 59%-a);

c) kisebbségek, akiknek anyanyelve és nemzetisége megegyezik (pl. a magyarok 95%-a, a románok és krími tatárok 92%-a);

d) kisebbségek, akik valamely más nemzeti kisebbség nyelvét tekintik anyanyelvüknek (pl. a kárpátaljai cigányok 62%-a a magyart tekinti anyanyelvének, lásd Molnár 2004: 120–121; ez az ukrainai cigány nemzetiségűek 18%-a).

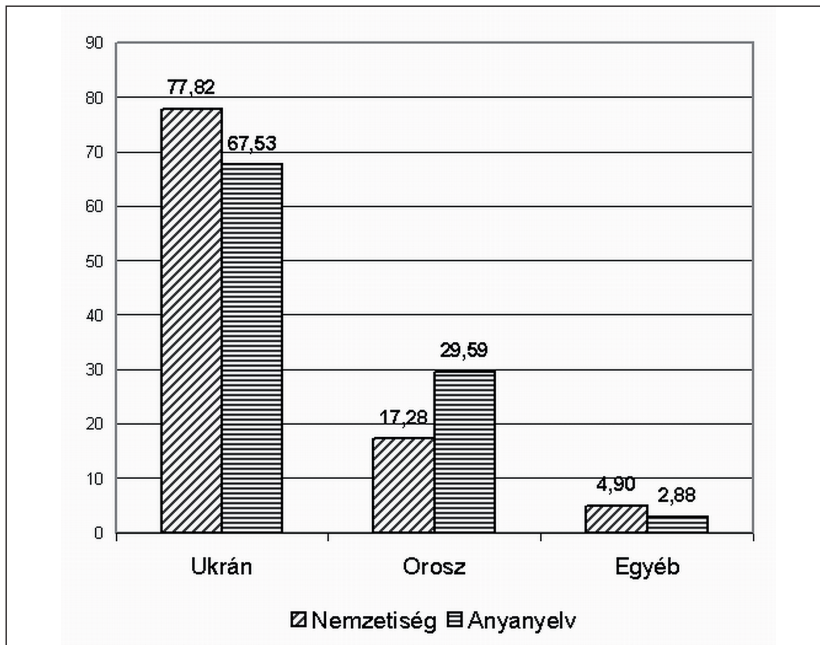
2. táblázat. Ukrajna lakosságának anyanyelv és nemzetiség szerinti megoszlása a 2001. népszámlálás adatai alapján

NEMZETISÉG ÉS ANYANYELV	FŐ	%
ukrán nemzetiségű ukrán anyanyelvűek	31970728	66,27
orosz nemzetiségű ukrán anyanyelvűek	328152	0,68
ukrán anyanyelvű nemzeti kisebbségek	278588	0,58
UKRÁN ANYANYELVŰ ÖSSZESEN	32577468	67,53
orosz nemzetiségű orosz anyanyelvűek	7993832	16,57
ukrán nemzetiségű orosz anyanyelvűek	5544729	11,49
orosz anyanyelvű nemzeti kisebbségek	735109	1,52
OROSZ ANYANYELVŰ ÖSSZESEN	14273670	29,59
kisebbségek, akiknek anyanyelve és nemzetisége megegyezik	1129397	2,34
kisebbségek, akik valamely más kisebbség nyelvét tekintik anyanyelvüknek	260367	0,54
KISEBBSÉGI ANYANYELVŰ ÖSSZESEN	1389764	2,88
UKRAJNA ÖSSZESEN	48240902	100

Ha összevetjük a nemzetiségi és az anyanyelvi adatokat (2. ábra), akkor a következőket láthatjuk:

- a) az ukrán nemzetiségűek aránya jelentősen meghaladja az ukrán anyanyelvűekét;
- b) az orosz anyanyelvűek számottevően nagyobb arányt képviselnek, mint az orosz nemzetiségűek;
- c) a nyelvi sokszínűség jóval kisebb, mint a nemzetiségi változatosság, mert sok kisebbségi közösség orosz vagy (ritkábban) ukrán anyanyelvű.

2. ábra. Nemzetiség és anyanyelv összefüggései Ukrajna lakosságának körében a 2001. népszámlálás adatai alapján

2.2. A szociológiai kutatások

Ha nem a népszámlálási adatokat vesszük figyelembe, hanem egy országos reprezentatív mintán végzett szociológiai kutatás adataira alapozunk, akkor Ukrajna lakosságának nyelvi összetétele jelentősen más képet mutat. Panina (2005) a 18 éven felüli ukrainai lakosság 1800 fős reprezentatív mintáján végzett szociológiai kutatásokat 1994 és 2005 között. 2005-ben a minta 64,3%-a vallotta ukrán, 34,1%-a orosz, 1,5%-a egyéb anyanyelvűnek magát (Panina 2005: 68).

Egy másik szociológiai kutatás 1991 és 2003 között folyamatosan vizsgálta összesen közel 173 ezer azonos szempontok alapján készített szociológiai interjú révén Ukrajna lakosságának nyelvhasználatát a felnőtt lakosság reprezentatív mintája alapján (vö. Khmelko 2004). A vizsgálat eredményei szerint Ukrajna különböző régióiban más-más nyelvi helyzetet találunk a nemzetiség és az anyanyelv alapján. A szerző által megkülönböztetett öt nagy régióban jelentősen eltérő azok aránya, akik anyanyelvként az ukránt és az orosz, illetve a két nyelv kontaktusváltozatát, az ún. szurzsikot használják (lásd 3. táblázat). A szurzsik (суржик) az ukrán és orosz kontaktusváltozata (lásd pl. Lenets 2000, Bilaniuk 2003, 2004, 2005).³ A szurzsik presztízse alacsony, a purista ukrán nyelv művelők kedvelt célpontja, használóival rendszerint alacsony iskolázottságot, műveletlenséget, bizonytalan identitást társítanak (Bilaniuk 2004). Ezt tükrözi az ukrán nyelv enciklopédiájának szurzsik szócikke is (lásd Lenets 2000).

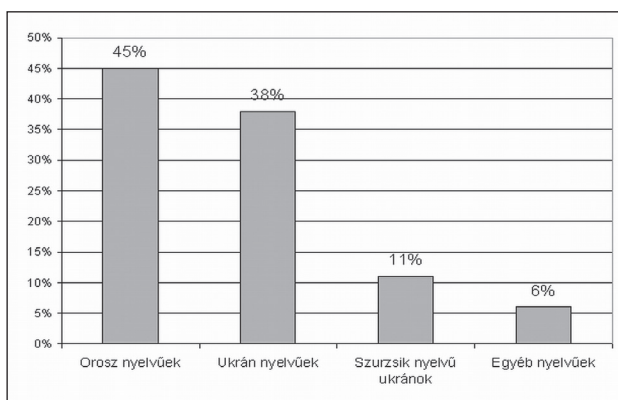
3. táblázat. Ukrajna felnőtt lakosságának nemzetiség és anyanyelv szerinti megoszlása 2003-ban régióként %-ban (N=22.462) Forrás: Khmelko (2004)

Nyelvi-etnikai csoportok	Régió					Összesen
	Nyugat	Közép-Nyugat	Közép-Kelet	Dél	Kelet	
Ukrán nyelvű ukránok	91,7	59,3	30,8	5,3	3,6	38,5
Szurzsik nyelvű ukránok	1,5	13,0	20,6	11,3	8,3	10,7
Orosz nyelvű ukránok	1,3	17,2	33,5	40,0	48,6	28,0
Orosz nyelvű oroszok	1,5	5,8	11,1	31,1	34,1	16,9
Egyéb	4,0	4,7	4,0	12,2	5,4	6,0

Nyugat: Voiny, Rivne, Lviv (Lemberg), Ivano-Frankivszk, Ternopil, Csernyivci megye és Kárpátalja. Közép-Nyugat: Hmelnyicki, Zsitomir, Vinnyica, Kirovohrad, Cserkasszi és Kijev megye, valamint Kijev városa. Közép-Kelet: Dnyipropetrovszk, Poltava, Szumi és Csernyihiv megye. Dél: Odessza, Mikolajiv, Herszon és Zaporizsja megye, valamint a Krími Autonóm Köztársaság Szevasztopol városával egyetemben. Kelet: Harkiv, Donyeck és Luhanszk megye.

Ezen modell szerint tehát Ukrajnában nem három nagy nyelvi csoporttal kell számolnunk, mint ahogyan az a 2001. évi census alapján látszik (ukrán anyanyelvűek, orosz anyanyelvűek, más kisebbségi nyelvet anyanyelvként beszélők), hanem négygel: ukrán nyelvűek, orosz nyelvűek, kisebbségi nyelvűek (bár ez a kutatás sem szentel különösebb figyelmet ennek a csoportnak) és szurzsik nyelvűek. S ha a szociológiai felmérések alapján kialakult nyelvi képet tekintjük, akkor Ukrajnában nem az ukrán anyanyelvűek, hanem valójában az orosz anyanyelvűek alkotják a relatív többséget (lásd a 3. ábrát).

3. ábra. Ukrajna felnőtt lakosságának anyanyelv szerinti megoszlása 2003-ban egy szociológiai kutatás adatai alapján (N=22.462) Khmelko (2004) alapján

A fentiek alapján nem meglepő, hogy egyes elemzők szerint Ukrajnában valójában nem két nyelv (az ukrán és az orosz), hanem valójában három: az államnyelvi státusú ukrán, az államhatalom és néhány elemző által a posztkoloniális örökség nyelveként aposztrofált orosz (lásd pl. Masenko 2004) és a két nyelv kontaktusváltozataként kialakult szurzsik szolgálja ki a beszélőket (lásd pl. Berezovenko 2002). Bilaniuk (2004) a szurzsik nyelv/nyelvváltozat tipológiáját is kidolgozta, történelmi, társadalmi és ideológiai tényezők alapján elkülönítve: a) az urbanizált földműves, b) a vidéki nyelvjárási, c) a szovjet-ukrán, d) a városi kétnyelvű és e) a függetlenség utáni szurzsikot.

Radchuk (2002a, 2002b) úgy látja, hogy az ukrán és az orosz standard között a szókészletet tekintve mindössze tíz százaléki eltérés van. Miután ezt a két standardot összeveti a szurzsik szókészletével, úgy véli, ez a lexikon megközelítőleg tíz–tíz százalékban tér el mind az ukrán, mind az orosz standard szókészletétől, vagyis akár önálló nyelvvé is alakulhat. Bár a szurzsik alapos nyelvészeti leírása még várat magára, a kontaktusváltozat jól példázza a szoros ukrán–orosz nyelvi kapcsolatok történetiségét, intenzitását és kiterjedését.

Mindehhez érdemes figyelembe vennünk a Khmelko (2004: 3–15) által bemutatott szociológiai vizsgálat azon eredményét is, mely szerint a 2001-ben megkérdezett 5226 tizenhét éves feletti ukrán állampolgár 12,4%-a úgy vélte, hogy két anyanyelve van: egyidejűleg tekintik anyanyelvének az ukránt és az orosz.

2.3. A mindennapok gyakorlata

Ukrajna többnyelvűségét a népszámlálási és szociológiai adatoknál élesebben bizonyítja a mindennapok nyelvi gyakorlata. Elegendő például bekapcsolni a televíziót, kimenni az utcára, hogy megtapasztalhassuk az ország többnyelvűségét.

A televízióban az élő adásban sugárzott műsorok legnagyobb része gyakorlatilag kétnyelvű. Az ukránul beszélő műsorvezetőnek több megkérdezett vezető politikus, állami tisztviselő, művész, sportoló orosz nyelven válaszol. A közszolgálati nemzeti 1-es csatornán (1 Національний) az esti híradóban az oroszul megszólalókat szinkronizálják. A legtöbb országos televíziós csatornán (Inter, 5 Kanal, 1+1 stb.) nemcsak ukrán, hanem orosz nyelvű híradót is sugároznak. Az egyik legnépszerűbb, élő adásban sugárzott, Szvoboda Szlova (Szólásszabadság) című politikai show-műsor (Oroszországból „importált”) vezetője végig orosz nyelven kommunikál a hol ukrán, hol orosz nyelven megszólaló vezető ukrainai politikusokkal, közéleti személyiségekkel. Olyan is naponta előfordul, hogy egy-egy élő show-műsor két műsorvezetője, esetleg egy sportközvetítés kommentátorai közül az egyik ukránul, a másik oroszul beszél.

Ha a főváros (Kijev) vagy a kelet- és dél-ukrajnai nagyvárosok nyelvi képét vizsgáljuk meg, kiderül, hogy a kétnyelvűség⁴ uralja a szimbolikus teret. A feliratok, reklámok legnagyobb része kétnyelvű, illetve sok a csak orosz nyelven megjelenő felirat is. A nyugat-ukrajnai Kárpátalján is ez a helyzet, csak éppen nem ukrán és orosz, hanem ukrán és magyar, helyenként ukrán és román nyelvűek a feliratok. Ukrajnában a személyi igazolvány vagy a gyorsvonatra váltott menetjegy is ukrán–orosz kétnyelvű.

3.

A de jure és a de facto helyzet között feszülő ellentétet az ukrán állami nyelvpolitika szeretné úgy feloldani, hogy az ország nyelvi képét összhangba hozza a kodifikált jogi helyzettel. Vagyis kimondatlanul az a cél, hogy Ukrajna gyakorlatilag egynyelvű, mégpedig ukrán nyelvű állammá váljék. Erre számos jel utal.

3.1. Annak ellenére, hogy valamennyi parlamenti és elnökválasztás előtt felmerül, a kampány végével mégsem hoz egyik hatalom sem döntést az orosz nyelv státuszának megváltoztatásáról.

3.2. Ha valamely régió mégis elszánja erre magát, akkor a központi hatalom a döntést haladéktalanul hatályon kívül helyezi. Ez történt például, amikor az Alkotmányra és a Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Kartájára való hivatkozással több kelet-ukrajnai városi és megyei önkormányzat fogadott el határozatot, mely szerint a közigazgatási egységen belül az ukrán mellett az orosz is egyenrangúan használható a hivatali életben. Viktor Juscsenko államelnök és a legfőbb politikai vezetés azonban (egyébként az Alkotmánybíróság megkérdezése nélkül) alkotmányellenesnek s ezzel semmisnek nyilvánította ezeket a határozatokat. Az ügy kísérteties hasonlóságokat mutat az 1996/97-es eseményekkel, amikor a kelet-ukrajnai nagyvárosok szintén hasonló döntést hoztak. Ám akkor Leonyid Kucsma köztársasági elnök döntött úgy, hogy mindez nem egyeztethető össze az alaptörvénnyel (vö. Csernicško 1998: 150–151). Az ukrán politikai hatalom egyébként azért tekinti alkotmányellenesnek azt, ha valamely régió hivatalos nyelvként vagy regionális nyelvként definiálja az orosz, mert az alkotmánybíróság N10-рп/99 számú (1999. december 14-én hozott) állásfoglalása 3. pontja első bekezdése egyenlőséget tesz az államnyelv és a hivatalos nyelv közé.⁵

3.3. Ukrajnában a nyelvi, nyelvpolitikai problémát nemzetpolitikai, sőt biztonságpolitikai kérdésnek tekintik. Ezt igazolja, hogy a nyelvi, nyelvhasználati kérdésekkel újabban a Nemzeti Biztonsági és Védelmi Tanács ülésein is foglalkoznak (Рада національної безпеки і оборони, РНБО).

3.4. Ukrajnában létezik állami program az ukrán nyelv fejlesztésére, államnyelvi pozícióinak megerősítésére⁶, ám egyetlen olyan kormányzati vagy állami program sem létezik, mely az ország kisebbségi vagy őshonos nyelveinek (például a veszélyeztetett karaim vagy krimcsak nyelv) megőrzését, fejlesztését, támogatását tartja céljának.

3.5. Az oktatási és tudományos minisztérium azon a tanácskozáson, melynek témája az államnyelv oktatásának alacsony színvonala volt a nemzetiségi tannyelvű iskolákban, a pozitív nyelvi jelenségek között azt emeli ki, hogy örvendetesen nő az országban az ukrán nyelven oktató iskolák száma.⁷ Ugyanezt, vagyis az ukrán nyelven oktató intézmények számának emelkedését tekinti pozitív változásnak az ukrán nyelv oktatásának színvonalát emelni hivatott állami program is.⁸ Egyetlen szó sem esik azonban arról, hogy erősíteni kellene a kisebbségek anyanyelvének vagy a kisebbségek nyelvén való oktatást. Ukrajna elnöke 2008. március 20-án N 244/2008 számmal kiadott, az ukrán nyelv oktatás minőségének javítását célzó rendelete 8. pontja értelmében többek között úgy kell kielégíteni a nemzeti kisebbségek oktatási igényeit, hogy a kisebbségi nyelven oktató iskolákban bizonyos tárgyakat ukrán nyelven kell oktatni. Az oktatási tárca vezetőjének, Ivan Vakarczuknak 2008. május 26-án kiadott 461.

számú rendelete hatályba helyezte a nemzetiségi iskolák számára az ukrán nyelv oktatásának javítása céljából kidolgozott ágazati programot, mely a 2008–2011. közötti évekre érvényes.⁹ A cselekvési terv alapján 2008. szeptember 1-jétől a nemzetiségi nyelven oktató iskolák 5. osztályaiban Ukrajna történetét két nyelven kell oktatni: anyanyelven, illetve ukránul (a fakultatív órák terhére). A 6. osztályban (2009. szeptember 1-jétől) már csak ukrán nyelven kell oktatni ezt a tárgyat. A 6. osztályban a földrajzot kell két nyelven oktatni, a 7.-ben a matematikát, majd a következő osztályban teljesen át kell állni e tantárgyak államnyelven történő oktatására. A 10. osztályokban – a 2010-től már minden tárgyból kötelezően ukrán nyelvű emelt szintű érettségi és egyben felvételi vizsgákra való felkészülés jegyében – szeptembertől két nyelven kell oktatni Ukrajna történetét és a matematikát, a 11. osztályban a 2009-es tanévkezdéstől két nyelven a matematikát és csak államnyelven egy, a tanulók által választott tantárgyat.

3.6. Miközben az oktatási tárca az egyik legfontosabb oktatási problémának épp azt nevezte meg, hogy a nemzetiségi nyelven oktató iskolákban nagyon alacsony az államnyelv oktatásának színvonala és határfoka¹⁰, kötelezővé tették az ukrán nyelv és irodalom tantárgyat mint érettségi és felvételi vizsgát. Ezen a vizsgán azonos követelményeket támasztanak minden diákkal szemben, függetlenül anyanyelvtől, az iskola tannyelvtől, vagy éppen attól, mely szakra felvételizik (például ukrán nyelv és irodalom vagy fizika). Sőt: a minisztérium elképzelései szerint a 2009/2010. tanévtől kezdve minden érettségi és egyben felvételi vizsgát ukrán nyelven kell tenni Ukrajnában.¹¹

3.7. Az oktatási miniszter 2008. március 21-én az ország felsőoktatási intézményeinek vezetőivel tartott találkozón elmondott beszédében kijelentette: „Az oktatási és tudományos minisztérium egyik legkiemeltebb feladata az oktatás teljes mértékben államnyelven történő bevezetése a felsőoktatási intézményekben.”¹² Az oktatási minisztérium által a parlament elé terjesztett felsőoktatási törvény tervezetének 5. cikkelyében is az áll, hogy Ukrajna felsőoktatási intézményeiben az ukrán a képzés nyelve.

3.8. Ukrajna elnöke szerint az állam biztonságát veszélyezteti, hogy a határ menti vidékeken a lakosság elsősorban nem az ukrán, hanem keleten az orosz, nyugaton pedig a szlovák, magyar és román televíziók és rádiók adásai alapján tájékozódik. Ezért szerinte lépéseket kell tenni annak érdekében, hogy a külföldi sajtó hatását csökkentsék vagy megszüntessék az országban. Az elektronikus médiumokat máris figyelmeztették, hogy növeljék az ukrán nyelven sugárzott műsoraik arányát. Néhány adóra büntetéseket is kiszabtak. Az illetékes állami bizottság javaslata értelmében azokat a külföldi adókat, melyek nem hajlandók ukránra fordíthatni adásaikat, kitiltják Ukrajnából.¹³ A rádiós és televíziós csatornák frekvenciaengedélyét ellenőrző állami bizottság 2008. március 26-i döntése értelmében az országos adók adásidejében minimum 75%-ra, 2009. szeptember 1-jétől 80%-ra, 2010-től 85%-ra kell emelni az ukrán nyelven sugárzott műsorok arányát.¹⁴ 2008. november 1-jétől a kábeltéves szolgáltatást nyújtó cégek kínálatából ki kellett venni a külföldi adók adásait (így például az orosz és magyar nyelvűeket is). Mindezt annak ellenére, hogy számos kábelszolgáltató arra panaszkodik, hogy emiatt előfizetők tömegei vonják vissza megrendelésüket.¹⁵

3.9. A kulturális minisztérium határozata értelmében 2007 őszétől Ukrajnában a mozikban csak ukrán nyelvre szinkronizált vagy ukránul feliratozott filmeket lehet bemutatni. A rendelet életbe léptetését követően több kelet-ukrajnai nagyvárosban és Kijevben hirdettek

sztrájkot egyes filmszínházak a nézőszámok erőteljes visszaesése miatt.¹⁶ A kérdésben az Alkotmánybíróság is állást foglalt az ukrainai filmtörvény 14. cikkelyét értelmezve. A testület 2007. december 20-i állásfoglalása értelmében Ukrajnában külföldi film csak ukrán szinkronnal vagy ukrán felirattal mutatható be.

3.10. Ukrajna Közlekedési és Hírközlési Minisztériuma 2008. március 26-i, 332. számmal kiadott rendelete értelmében Ukrajnában a minisztérium hatáskörébe tartozó cégek, vállalatok területén, a közlekedési járműveken:

- a) minden gyűlést, szakmai megbeszélést kizárólag államnyelven kell megtartani;
- b) a dolgozóknak hivatali ukránnyelv-tanfolyamokon kell részt venni;
- c) a minisztériumhoz tartozó vállalatoknál, cégeknél ukrán nyelvi szerkesztői státust kell létrehozni;
- d) valamennyi használati utasítást, technikai leírást, hivatali hirdetményt, írásos feljegyzést államnyelven kell fogalmazni;
- e) a közérdekű hirdetmények és reklámok nyelve kizárólag az ukrán kell legyen mind a járműveken, mind pedig a vasúti és autóbusz-pályaudvarokon, beleértve a biztonságtechnikai kiírásokat is (pl.: Vigyázz: magasfeszültség!);
- f) az utasok, ügyfelek kiszolgálása során csak az ukrán nyelvet kell használni (kivéve a nemzetközi járatoknál);
- g) a menetjegyek nyelve az eddigi kétnyelvű (ukrán–oros) helyett csak egynyelvű (ukrán) lehet;
- h) a vonatokon, repülőgépeken, autóbuszokon sugárzott, bemutatott filmek, videoklipek, zeneszámok csak ukrán nyelvűek lehetnek.

4.

A közelmúlt ukrainai nyelv- és nemzetiségpolitikai eseményeit tekintve egyértelműen úgy tűnik, hogy az 1991-ben kisebbségiből többségi pozícióba került ukrán elit Ukrajna számára a Szovjetuniótól örökölt lenini nemzetiségi politika elveit és módszereit tekintti követendőnek. Ennek a politikának a lényege, hogy a felszínen széles jogokat biztosítanak a kisebbségeknek. Ám közben azt sugallják számukra, hogy csak akkor lehetnek sikeresek, csak akkor érvényesülhetnek, ha az ukrán tannyelvű iskolákat választják, ha nincs saját érdekvédelmi szervezetük, ha nincs érdekképviselőjük az országos és regionális döntéshozó szervezetben. Vagyis az állam a kisebbségi integráció útjaként az asszimilációt jelöli meg. Ebben a rendszerben a kisebbségek szerepe az, hogy folklórfesztiválok felvehetik képviselőiket, elénekelhetik saját dalaikat, eltáncolhatják hagyományos táncaikat, esetleg látogathatják saját templomaikat, elkészíthetik nemzeti ételeiket, de amint belépnek egy állami hivatalba vagy a munkahelyükre, esetleg az iskolába, lehetőleg önként és dalolva váltsanak át az ukrán nyelv használatára.

Az államhatalom és az oktatás irányítóinak erre irányuló elkötelezettségét és eltökéltségét több nyilvános nyilatkozat is jelzi. Az oktatási miniszter például a sajtóosztálya révén és egy lapinterjúban közzétett véleménye szerint ahhoz, hogy valaki kisebbségiként Ukrajnában minőségi felsőoktatásban vegyen részt, karriert csináljon, megvalósítsa önmagát, anyanyelve

mellett természetesen ukránul is tudnia kell. Hozzátette továbbá: „Nekem mint miniszternek világos: senkinek nincs joga és nem lehet lehetősége arra, hogy korlátozza az állampolgárok azon alkotmányos jogát, hogy az államnyelven tanulhassanak és szerezhessenek végzettséget. Én amellett vagyok, hogy minden anya az anyanyelvén énekeljen bölcsődalt gyermekének. Ám Ukrajna minden állampolgára, többek között a nemzeti kisebbségek képviselői is, az ukrán mint államnyelv magas szintű ismerete révén teljes értékűen integrálódjanak az ukrán társadalomba és legyenek sikeresek.”¹⁷ Az ukrán–magyar kormányközi kisebbségi vegyes bizottság 2008 szeptemberi ungvári ülésén az ukrán delegáció vezetője – a Kárpátalja című hetilap beszámolója szerint – úgy nyilatkozott, hogy a kárpátaljai magyar szülők azon döntése, hogy gyermeküket a magyar tannyelvű iskola helyett ukránba íratják, „természetes folyamat”, hiszen „az emberek nem akarnak pluszterheket magukra venni a magyar nyelv tanulásával, s ezért választják az ukrán tannyelvű iskolát (...), anélkül, hogy megnehezítenék a saját életüket a magyar nyelv és kultúra ismeretével”.¹⁸ Ukrajna elnöke 2008. szeptember 16-án a felsőoktatás helyzetéről Kijevben szervezett tanácskozáson pedig azt nyilatkozta, hogy a felsőoktatási intézményeknek effektívebben kellene szolgálniuk az állami nyelvpolitikát; véleménye szerint az egyetemeknek „az állami politika ügynökeinek” kell lenniük, s az, hogy a felsőoktatásban az ukrán az oktatás nyelve, a kötelező hazafias nevelés része.¹⁹

Ukrajna tehát a mai nemzetiségi és nyelvi sokszínűség helyett inkább a nemzetiségi szempontból színes, ámde nyelvileg homogén (mégpedig ukrán egynyelvű) állam modelljét tekinti mintának. A szovjet internacionalizmus köntösébe bújtatott oroszosítás után tehát a demokratikus multikulturalizmusnak álcázott ukránosítás következik. Úgy tűnik, hogy a hatalmat gyakorló ukrán politikai elit a 21. század elején akar nemzetállamot építeni.

Jegyzetek

- 1 Az Állásfoglalást lásd: http://www.minelres.lv/NationalLegislation/Ukraine/Ukraine_ConstCourtLanguage_Ukrainian
- 2 A Szovjetunió nem ismerte el a ruszin nemzetiséget és nyelvet, ezért a ruszinok nem szerepeltek a népszámlálási adatokban. Ukrajna a szovjet álláspontot követve szintén nem ismeri el a ruszinokat önálló nemzetiségűnek; az ukrán nemzeten belüli néprajzi csoportnak, illetve az ukrán egyik nyelvjárásának tekintik a ruszint. Ennek ellenére a 2001. évi népszámlálás során Kárpátalján 10201 fő (Kárpátalja lakosságának 0,81%-a) ruszin nemzetiségűnek vallotta magát.
- 3 A szó rozs és búza vagy árpa és zab keverékét jelenti (Lenets 2000: 616).
- 4 Vagy ha nem csak ukrán–orosz vonatkozásban vizsgáljuk a helyzetet, hanem az angol vagy egyéb nyelvű feliratokat is figyelembe vesszük, akkor többnyelvűség.
- 5 „Під державною (офіційною) мовою розуміється мова, якій державою надано правовий статус обов’язкового спілкування у публічних сферах суспільного життя.” Magyar fordításban: „Az államnyelv (hivatalos nyelv) alatt az a nyelv értendő, mely az állam által meghatározott jogi státusa alapján a társadalmi élet nyilvános szféráiban a kötelező érintkezés nyelve.”
- 6 Концепція державної мовної політики в Україні. Київ: Національна комісія зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права, 2006. <http://www.kharkivoda.gov.ua/politika/show.php?page=6386>
- 7 Lásd az Ухвала I Всеукраїнської наради вчителів української мови і літератури загальноосвітніх

- навчальних закладів з навчанням мовами національних меншин című dokumentumot Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma honlapján (<http://www.mon.gov.ua>).
- 8 Az ukrán nyelv oktatásának a nemzetiségi nyelven oktató iskolákban történő javítását célzó állami ágazati program a 2008–2011. évekre s. (Галузева програма поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008–2011 роки) dokumentum ukrán nyelven megtalálható Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma honlapján.
- 9 Lásd Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma honlapján: <http://www.mon.gov.ua>.
- 10 Az oktatási miniszter így fogalmazott 2008. március 4-én megtartott beszédében az ukrán nyelvnek a nemzetiségi iskolákban folyó oktatásáról: „Kiderült, hogy az ukrán nyelv oktatása helyett nem ritkán ezt csak imitálják, a bizonyítványokba pedig a legmagasabb osztályzatok kerülnek.” http://www.mon.gov.ua/newstmp/2008/05_03/doc.doc.
- 11 Ez áll ukrán nyelven az Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériumának honlapján található közleményben: „Az átmeneti időszakban (2008–2009. év) a tesztek tartalmát (az ukrán nyelv és irodalom teszt kivételével) lefordítják az egyes nemzeti kisebbségek nyelvére” (http://www.mon.gov.ua/main.php?query=newstmp/2008/20_03/).
- 12 A beszéd ukrán nyelven megtalálható: http://www.mon.gov.ua/main.php?query=newstmp/2008/21_03.
- 13 Erről lásd a hírügynökségi jelentéseket: <http://korrespondent.net/worldabus/426994>.
- 14 Lásd a hírügynökségi jelentéseket, pl.: <http://korrespondent.net/ukraine/events/503296>.
- 15 Lásd például: igazi Kárpáti Igaz Szó 2008. november 4., 2. lap.
- 16 Lásd pl. a hírügynökségi beszámolókat: <http://www.korrespondent.net/showbiz/cinema/388523>.
- 17 Lásd a miniszter interjúját a Vysokyj zamok című lap 2008. október 23-i számában. Az interneten megtalálható az alábbi címen: http://www.mon.gov.ua/main.php?querz=newstmp/2008/23_10/1. Lásd továbbá a minisztérium sajtóosztályának közleményét: http://www.mon.gov.ua/main.php?query=newstmp/2008/11_09.
- 18 Lásd a Kárpátalja című hetilap 2008. szeptember 26-i számában (1. és 2. oldal).
- 19 A nyilatkozatot lásd: <http://korrespondent.net/ukraine/events/586892>.

Hivatkozások

- Arel, Dominique–Khmelko, Valeryj 1996. The Russian Factor and Territorial Polarization in Ukraine. *The Harriman Review*. Vol 9, no 1–2: 25–43.
- Beregszászi Anikó–Cserniczkó István 2003. Die Möglichkeiten des Gebrauchs der ungarischen Sprache in der Karpatoukraine de jure und de facto. In: Hrsg. Ferenc Glatz, *Die Sprache und die kleinen Nationen Ostmitteleuropas*. Budapest: Europa Institut Budapest. 101–117.
- Beregszászi Anikó–Cserniczkó István 2004. Az anyanyelvet nem megőrizni, hanem használni kell! A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája és a kárpátaljai magyarság. In: Beregszászi Anikó és Cserniczkó István: *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. Ungvár: PoliPrint. 24–34.
- Berezovenko, Antonina 2002. Between nation and state: Ukrainian identity in today's language reality. In: Rolf Göbner–Alexander Kratochvil eds., *Ukrainische Kultur im europäischen Kontext*. Greifswald. 143–144.

- Bilaniuk, Laada 2003. Gender, language attitudes, and language status in Ukraine. *Language in Society* 32: 47–78.
- Bilaniuk, Laada 2004. A typology of surzhyk: Mixed Ukrainian-Russian language. *International Journal of Bilingualism* Vol 8, Number 4: 409–425.
- Bilaniuk, Laada 2005. *Contested Tongues: Language Politics and Cultural Correction in Ukraine*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Csernicskó István 2002. A nyelvek helyzetére vonatkozó dokumentumok Ukrajnában. In: Kontra Miklós és Hattyár Helga szerk., *Magyarok és nyelvtörvények*. Budapest: Teleki László Alapítvány. 11–23.
- Gritsenko, Olexandr (Гриценко, Олександр) ed. 2001a. *Багатокультурність і освіта: перспективи запровадження засад полікультурності в системі середньої освіти України*. Київ, УЦКД.
- Gritsenko, Olexandr ed. 2001b. *Multiculturalism and Education: Perspectives for introduction of multicultural principles into the system of secondary education in Ukraine. Analytic review and recommendations*. Kiev: Ukrainian Center for Cultural Studies.
- Khmelko, Valeruj (Хмелько В.) 2004. Лінгво-етнічна структура України: регіональні особливості й тенденції змін за роки незалежності. Наукові записки НаУКМА 32. Соціологічні науки. Київ: НаУКМА. 3–15.
- Lenets, Konstantin (Ленець, Константин) 2000. Суржик. In: Русанівський et al eds., *Українська мова. Енциклопедія*. Київ: Видавництво Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. НаУКМА.
- Masenko, Larisa (Масенко Л.) 2004. *Мова і суспільство: постколоніальний вимір*. Kyiv: KM Academia.
- Molnár József 2004. Kárpátalja lakosságának nyelvi összetétele a 2001-es ukrajnai népszámlálás adatai alapján. In: Beregszászi Anikó és Csernicskó István szerk., *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Ungvár: PoliPrint. 119–130.
- Panina, Natalija (Паніна, Наталія) 2005. *Українське суспільство 1994–2005: соціологічний моніторинг*. Київ: Інститут соціології НАН України–Фонд „Демократичні ініціативи”.
- Radchuk, Vitalij (Радчук, Віталій) 2002a. Мова в Україні: стан, функції, перспективи. *Дивослово* 2 (540): 2–5.
- Radchuk, Vitalij (Радчук, Віталій) 2002b. Мова в Україні: стан, функції, перспективи. *Мовознавство* 2–3: 39–45.
- Tóth Mihály (Товт Михайло) 2002. *Міжнародно-правовий захист національних меншин (тенденції сучасного розвитку)*. Ужгород: Інформаційно-видавниче агентство „ІВА”.
- Концепція державної мовної політики в Україні*. Київ: Національна комісія зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права, 2006. <http://www.kharkivoda.gov.ua/politika/show.php?page=6386>

Zhrnutie

Ukrajina a jazyková rozmanitosť

Ukrajina de jure je „jednojazyčný“ štát, de facto však viacjazyčný, o tom svedčia výsledky sčítaní ľudu i sociologických výskumov, ba i každodenná prax. V krajine žije 130 etnických komúní, absolútna väčšina občanov sa však hlási k ukrajinskej národnosti. Ak však berieme ohľad aj na hovoriacich tzv. suržyku, ktorý je kontaktnou varietou ukrajinčiny a ruštiny (podľa iných je už samostatným jazykom), môžeme skonštatovať prevahu rusky hovoriaceho obyvateľstva.

Ukrajinská politická reprezentácia sa chváli svojou demokratickou orientáciou, rozpor medzi deklarovanou jednojazyčnosťou a faktickou viacjazyčnosťou krajiny si však predstavuje vyriešiť deklarováním Ukrajiny za štát jediného jazyka. Prezident republiky, ale aj predstavitelia ministerstiev školstva, kultúry a dopravy koordinovanými krokmi vytvárajú situáciu, v ktorej štátny jazyk (ukrajinčina) postupne vytláča ostatné jazyky z úradov, zo školstva, dopravy, kultúry a elektronických médií.

Sledujúc rozhodnutia vedenia krajiny v oblasti jazykovej politiky v posledných mesiacoch sa nám zdá, že je tu politická vôľa pokračovať v leninskej internacionalistickej národnostnej politike z obdobia Sovietskeho zväzu s tým rozdielom, že namiesto rusifikácie sme svedkami ukrajinizácie, t.j. do popredia sa posúva ukrajinský jazyk. V predstavách ukrajinskej politickej reprezentácie si nachádza miesto národnostná rozmanitosť, jazyková diverzita je však nežiaducim javom.

Summary

Ukraine and linguistic diversity

Ukraine is a de jure monolingual state, but it is de facto multilingual. This is evidenced by census data, sociological research, and by everyday practice. Although 130 nationalities live in the country, Ukrainians (by nationality) constitute an absolute majority. But if the contact variety of the Ukrainian and Russian language, that is, Surzhyk (which can be considered an independent language according to many) is also taken into account, then Russians whose native language is Russian are in a relative majority.

The Ukrainian political elite, who call themselves democratic, want to resolve the discrepancy between the de facto and the de jure situations in the way that they imagine the country as a monolingual state. The President, the ministries of education, of culture, and of traffic create a situation according to an aligned action plan in which the state language (Ukrainian) forces out other languages from administrative offices, education, traffic, culture and the electronic media.

Having followed with attention the decisions of the last few months, it seems that Ukraine wishes to continue Soviet era internationalist national politics inherited from Lenin, but with a small difference, namely, instead of Russification, putting the Ukrainian language in focus. In the concept of the Ukrainian political elite ethnic diversity has legitimacy, but linguistic diversity is undesirable.